

UVODNIK

NEENAKI REŽIMI MOBILNOSTI IN RADIKALNO IZOBRAŽEVANJE ODRASLIH V ČASU NEOLIBERALIZMA

POVZETEK

Andragoška spoznanja se v tokratni številki ukvarjajo s sodobnim pomenom temeljev radikalnega izobraževanja odraslih ter obstoječih in nastajajočih prostorov in iniciativ radikalnega izobraževanja odraslih, katerih skupni cilj je kritično proučiti sodobne neenakosti, ki jih ustvarjajo neoliberalne politike migracij in neenaki režimi mobilnosti, ter se boriti proti njim. Prispevki se osredotočajo na pobude, ki vključujejo elemente radikalnega izobraževanja v najširšem smislu in ki jih (so)oblikujejo migranti in begunci ter druge skupine, obravnavane kot migrantske ali manjšinske, ter na pobude, katerih cilj je progresivno poseganje v realnost, ki jo raziskujejo prispevki.

Ključne besede: radikalno izobraževanje odraslih, kritična pedagogika, neenaki režimi mobilnosti, migracija, neoliberalizem

NEENAKI REŽIMI MOBILNOSTI V ČASU NEOLIBERALIZMA

Pogoji mednarodne migracije in mobilnosti ter dostop do njiju so danes zgodovinsko zaznamovani z medsebojno povezanimi političnimi in ekonomskimi projekti, ki segajo vse od imperializma do neoliberalizma. Neoliberalizem se je razvil v 70. letih prejšnjega stoletja kot ekonomska teorija in projekt, nato pa postal osrednjega pomena za politične programe vplivnih mednarodnih organizacij, kot sta Mednarodni denarni sklad in Svetovna banka. Kasneje so ga sprejele in promovirale vlade in organi na nadnacionalni ravni, na primer Evropska unija po svetu (Harvey, 2005; Peck, 2010). Neoliberalni posegi v ospredje postavljajo tržno izmenjavo in večjo tekmovalnost, poudarjajo pomen skrbi za lastne interese ter pogodbeni razmerja kot vodilo vseh človeških odnosov in delovanja. Razširitev neoliberalne ekonomske politike in njene logike trga je pomenila množično deregulacijo in privatizacijo, prenehanje vlaganja v javno življenje, omejevanje socialne države in vedno večjo komodifikacijo izobraževanja, zdravstva in drugih področij družbenega življenja (Harvey, 2005; Samaluk, 2016; Sassen, 2015; Stenning idr., 2010). Desetletja neoliberalnega poseganja v gospodarsko in družbeno življenje so povečala družbeno in gospodarsko neenakost tako znotraj držav kot med njimi ter

vodila v vedno večjo moč elit, bodisi posameznikov bodisi korporacij, po vsem svetu (Hardoon 2017; Harvey, 2005).

Vpliv neoliberalnih politik na migracije in mobilnost je kompleksen in večplasten. Lahko pa vendarle ugotovimo, da je splošna posledica neoliberalne kapitalistične globalizacije, ki vodi v vedno večjo družbeno-gospodarsko neenakost, prav tako vedno bolj neenak dostop do mednarodne mobilnosti in migracije (de Haas idr., 2018; Mau idr., 2015; Neumayer, 2009; Shachar, 2016). Kot poudarja Brown (Shenk, 2015), »neoliberalizem tudi na sfere, ki ne ustvarjajo denarja, gleda z vidika trga, jih podreja tržnim merilom in jih upravlja prek tržnih pristopov in praks«. Da bi razumeli ta razvoj, analitična osredotočenost na režime mobilnosti

opozarja na vlogo tako posameznih držav kot spreminjajočih se mednarodnih regulativnih in nadzornih administracij, ki vplivajo na mobilnost posameznikov [...] in odraža pojmovanje vladanja in hegemonije, kjer je stalno prisoten boj za razumevanje, izpraševanje, poosebljanje, slavljenje in spreminjanje kategorij podobnosti, razlike, pripadanja in tujstva. (Glick Schiller in Salazar, 2013, str. 189)

Sodobne neoliberalne politike se opirajo na nove ideologije, logike in tehnologije, vsebujejo pa ključne kontinuitete z zgodovinsko težnjo kapitalizma po vedno večjem kopičenju, saj se je kapitalizem vedno zanašal na neenake režime (i)mobilnosti, ki so opolnomočili nekatere in prikrajšali večino (Glick Schiller in Salazar, 2013). Imperialistični kapitalizem in ekspanzija sta se zanašala na mobilnost in migracijo zaradi svojih vojaških in gospodarskih osvajanj ter vladavine nad novimi ozemlji in prebivalci. Kolonialni režimi migracij, ki so omogočali rast evropske industrializacije, so temeljili na medsebojno povezanih (i)mobilnostih: te so na eni strani pomenile svobodno gibanje imperialnih raziskovalcev in poslovodij, na drugi strani pa prisilno preseljevanja zasužnjenih in prisilnih delavcev (Curthoys in Lake, 2006; Kunz, 2020; Lake in Reynolds, 2008; McKeown, 2004; Mongia, 2018; Robinson, 1983/2000; Samaddar, 2020). Po velikem valu politične dekolonizacije v sredini prejšnjega stoletja se je globalni sever ponovno zanašal na neenako mobilnost nekdanjih kolonialnih podložnikov in različnih drugih migrantov v Evropo in Ameriko, kjer so na primer pomagali graditi nastajajoče socialne države in prispevali k socialni reprodukciji povojnega »kompromisa socialne države« (Paul, 1997; de Haas itd., 2020). Slednjega pa je spodkopal vpliv neoliberalizacije in posledično so v sodobni neoliberalni politični ekonomiji države vedno bolj spodbujane k »izkoriščanju čezmejne mobilnosti, kjer sta tako prostovoljna kot prisilna migracija videni kot blago, proizvod, ki ga je mogoče uporabiti v imenu večjih državnih prihodkov in večje moči« (Adamson in Tsourapas, 2020).

Neoliberalna globalizacija krepi rast »migracijskih industrij«, ki sodelujejo pri migraciji in mobilnosti tako privilegiranih kot izkoriščanih ter profitirajo od njih. To vključuje tudi rastočo transnacionalno posredniško (delavsko) migracijsko industrijo, ki ponuja svoje storitve migrantom in delodajalcem. Prek teh posrednikov migranti pridobivajo informacije in organizirajo migracije, tako jih torej ta industrija usmerja na specifična delovna

mesta ter vpliva na njihove življenjske in delovne razmere (Findlay itd., 2013; Lindquist itd., 2012; Samaluk, 2014, 2016; van den Broek itd., 2016). Na drugi strani hitro rastoča industrija globalnega državljanstva in prebivanja pomaga ustvarjati načine mobilnosti, ki so napredaj, in nove pravne vrzeli, ki jih izkoriščajo bogati (Boatcă, 2016; Kalm, 2022; Shachar, 2018). Neoliberalizacija in njeni neenaki režimi mobilnosti so vplivali tudi na suverenost nacionalnih držav in spodkopali solidarnostni kompromis ter z njim povezane državljanske, politične in predvsem socialne pravice. Neoliberalizem se je dotaknil tudi državljanstva, ki je v vedno večji meri reartikulirano znotraj pogodbenih, gospodarskih okvirov (Anderson, 2013; Sassen, 2015; Somers, 2008). Premik k pogodbeni mobilnosti in režimom državljanstva tako kaže na neoliberalno »pogodbeno moralnost«, ki na novo postavlja stare razredne pregrade, rasizme in seksizme, na podlagi katerih vzpostavlja pojme (ne)zaslužnih in migrantiziranih državljanov ter (ne)sprejemljivih migrantov.¹ Več o tem si lahko preberete v angleškem uvodniku.

NEOLIBERALIZEM IN RADIKALNO IZOBRAŽEVANJE ODRASLIH

Strukturna neenakost, izkoriščanje in zatiranje nikoli niso vzdrževani le s prisilo, ampak, kot piše Gramsci (1971/1992) v svojih slavnihih *Zapiskih iz zapora*, tudi prek hegemonih ideologij, ki normalizirajo ali naturalizirajo tovrstne družbene razmere in ustvarjajo privolitev. Moč tukaj ni pridobljena (zgolj) prek sile, ampak prek soglasja z idejami hegemonije, ki se (re)producirajo prek izobraževanja, medijev in verskih ustanov. Seznam teh ustanov danes vključuje tudi mogočne transnacionalne akterje, na primer Mednarodni denarni sklad in Svetovno banko, ki so prispevali k širitvi sodobne globalizirane hegemonije neoliberalnih idej. Te so tako »postale zajete v zdravorazumski način, kako nas veliko interpretira svet, živi v svetu in razume svet« (Harvey, 2005, str. 3).

Namen radikalnega izobraževanja v prej opisanih okoliščinah je »re-politizacija« družbenih razmer in neenakosti. Ker hegemonija temelji na soglasju, se vedno pojavijo kontrahegemoniska gibanja, ki spodbijajo vzpostavljene ideje, norme in družbeno-gospodarski red (Kump, 2004, 2012). Neoliberalizem je tako sprožil transnacionalna uporniška gibanja za solidarnost; številna gibanja temeljijo na načelih radikalnega mišljenja in prakse, s katerima se upirajo domnevni zdravi pameti in neizogibnosti neoliberalizma, na primer protiglobalizacijsko gibanje in gibanje za globalno pravičnost ter z njim povezani forumi (Holst, 2018).

Radikalno izobraževanje odraslih temelji na kritični pedagogiki, ki jo je razvil brazilski pedagog in andragog Paulo Freire. Freire (2005) je kritiziral »bančno« zasnovo tradicionalnega izobraževanja, ki ga je označil kot orodje zatiranja. Bančni koncept izobraževanja podpirajo neoliberalna hegemonia ideologija, vladavina in pedagogika, katerih primarni

1 Avtorici uvodnika se zavedava, da izraz »migrant« ni enopomenski, nima stabilnega ali nevtralnega pomena ter lahko posledično vključuje statistično ali zakonsko določene kategorije »migrantov« in tudi »migrantiziranih« (ang. *migrantised*) prebivalcev; kot piše Anderson (2019), »ko migracija ni več na meji, postane 'rasa', prebivalci etničnih manjšin pa so pogosto tako 'migrantizirani'« (str. 8).

cilj je vzgoja individualiziranih, fleksibilnih in samozadovoljnih delavcev in potrošnikov (Štampihar, 2020). Že prej smo videli, da neoliberalizem deluje znotraj različnih registrov – kot ideologija, gospodarsko in politično upravljanje in kot oblika javne pedagogike, ki »bije vojno proti javnim vrednotam, kritičnemu mišljenju in vsem oblikam solidarnosti, ki temeljijo na sodelovanju, družbeni odgovornosti in splošnemu dobremu« (Giroux, 2015, v Štampihar, 2020, str. xxi). Tovrstno neoliberalno izobraževanje poganja korporativno poslovanje in zavezuje k neskončnemu kopičenju človeškega kapitala, na podlagi katerega naj bi bil posameznik bolj konkurenčen in zaposljiv na navidezno svobodnem trgu dela, ki temelji na meritokraciji, v resnici pa ga zaznamujejo strukturna nezaposlenost, naraščajoča prekarnost in segmentacija ter delitev dela (Baptiste, 2001; McLaren, 2020; Moir in Crowther, 2014; Samaluk, 2021).

Nasproti »bančnemu« pristopu do izobraževanja Freire (2005) postavi horizontalno humanistično in libertarno pedagogiko, ki črpa iz marksistične, feministične in protikolonialne misli. Načela njegove kritične pedagogike so dialog, stalna samorefleksija in ukrepi za preoblikovanje ter razumevanje povezav med posameznikom in zgodovinskimi strukturami, znotraj katerih obstaja. Tovrstno izobraževanje omogoča proces ozaveščanja, ta pa vključuje razvoj kritične pismenosti, ki nam pomaga razumeti svet in tako vplivati nanj. Ozaveščanje je eden od Freirejevih osrednjih izrazov, nanaša pa se na »učenje zaznavanja družbenih, političnih in ekonomskih nasprotij ter delovanje proti zatiralskim elementom resničnosti« (Freire, 2005, str. 35). Utemeljeno na tem konstruktivističnem in odnosnem razumevanju izobraževanja, Freirejevo poučevanje pismenosti v Braziliji ni bilo samo stvar učenja, *kako brati besede*, ampak *kako brati svet* (McLaren, 2021). Ideje kritične/radikalne pedagogike in izobraževanja odraslih so se od takrat naprej uporabljale in razvijale znotraj dekolonialnih, feminističnih, antirasističnih gibanj in gibanj za globalno pravičnost (Holst, 2018; Hooks, 2013; Macrine idr., 2009; Smith, 2019).

To kritično izobraževalno in znanstveno dediščino pogosto zakrivajo prej omenjene hegemonne neoliberalne ideje, oblike upravljanja in izobraževanja. Freirejevo delo in njegovo kritično zapuščino pa napadajo tudi desničarski politiki in kulturne vojne, ki jih podžigajo, na primer »Bolsonarovi poskusi, da bi ugasnil spomin na Freireja, ali pa napad republikancev v ZDA na teoretike kritične rasne teorije in marksistične učitelje« (McLaren, 2021, str. 1). Zaradi vsega tega, piše McLaren (2020), postaja Freirejevo delo danes še posebej pomembno, prihodnost kritične pedagogike pa »lahko vidimo na ulicah, stavkah, med mladimi in starimi, ki skušajo rešiti skupnosti, ki jih ogrožata korupcija in zapostavljenost, ter se trudijo tudi ob velikanskih ovirah ustvariti prostore, ki bi ponujali zavetišče imigrantom« (str. 1247). Več o tem si lahko preberete v angleškem uvodniku.

RADIKALNO IZOBRAŽEVANJE ODRASLIH O NEOLIBERALNIH REŽIMIH MOBILNOSTI

Kljub temu, da je Freirejeva *Pedagogika zatiranih* izšla pred več kot petimi desetletji, je v današnjem kontekstu migracij in mobilnosti še kako relevantna. Freire (2005) je takole opisal miselnost zatiralcev o zatiranih: »Kadar se odzovejo na nasilje zatiralcev, so

vedno 'nasilneži', 'barbari', 'hudodelci' in 'zverine'« (str. 74). Pomenljivo je, opazi Freire (2005), da zatiranih nikoli ne imenujejo zatirani, »ampak jih imenujejo 'tisti ljudje' ali 'zaslepljena in zavistna sodrga' ali 'divjaki' ali 'domorodci' ali 'prevratniki'« (str. 74). Danes bi temu seznamu lahko dodali besedo »migranti«.

Freire (2005) nato razloži, kako so zatirani videni kot patologija, obstranci, ki »jih je treba 'integrirati', 'vključiti' v zdravo družbo« (str. 74). To, da so označeni kot marginalna, težavna in moteča družbena skupina, ki jo je treba izobraziti, preden se lahko vključi v družbo, prekriva in dela nevidno ne le dejstvo, da ti ljudje že pripadajo in produktivno sodelujejo v družbi, ampak tudi to, da je treba spremeniti same družbene strukture zatiranja:

V resnici pa tako imenovani obstranci, ki so pravzaprav zatirani, nikoli niso bili ljudje, ki živijo zunaj družbe. Zmeraj so bili *znotraj* nje, v strukturi, ki jih je naredila »bit za druge«. Njihova rešitev torej ni v »integraciji«, v »vključitvi« v strukture, ki jih zatirajo, ampak v preobrazbi teh struktur, da bi lahko postali »bit za sebe« (Freire, 2005, str. 74).

Podobne strategije so bile prepoznane v asimilacijski in nekaterih integracijskih političnih diskurzih o sodobni migraciji (Nghì Ha, 2010). Več o tem si lahko preberete v angleškem uvodniku.

Kakšne naj bi torej bile prioritete radikalnega izobraževanja odraslih na področju režimov mobilnosti in migracij v neoliberalnih časih? Kakšna vprašanja naj zastavlja, katere teorije in metode lahko uporablja ter kakšne progresivne in neesencialistične družbene identitete in odnose lahko vzpostavlja? Večina obstoječih študij o radikalnem izobraževanju odraslih se je osredotočala na družbena gibanja, njihove prevladujoče analitične okvire, ki razlikujejo med starimi in novimi družbenimi gibanji, ne zaobjamejo pa trenutnega političnega in družbeno-ekonomskega konteksta, priča smo namreč mobilizaciji ogroženih in mobilnih populacij brez primere (Holst, 2018). Migranti so sicer v preteklosti imeli pomembno, četudi pogosto zanemarjeno vlogo v družbenih gibanjih in radikalnem izobraževanju odraslih, trenutni politični in družbeno-ekonomski kontekst pa zaznamuje mobilizacija raznolikih migrantskih in drugih ogroženih populacij, ki so pogosto izključene s formalnega trga dela in iz širše skupnosti (Grayson, 2014; Holst 2018). Te mobilne in ogrožene populacije razvijajo nove zahteve in bolj inkluzivno radikalno izobraževanje s pomočjo horizontalnih, participatornih, enakopravnih in neposrednih oblik demokratičnega delovanja in mobilizacije, ki spodbuja tudi razvoj novih prostorskih in organizacijskih oblik (Holst, 2018; Kump, 2012).

Na primer po krizi evropske begunske politike v letu 2015 so se novonastajajoča urbana gibanja za solidarnost uprla omejevalnim mejnim režimom in vzponu desničarskih strank po Evropi ter razvila inkluzivne občinske politike ali (samo)organizacijske oblike za zaščito in družbeno vključenost ljudi z negotovim (migrantskim) statusom (Christoph in Kron, 2019; Pistotnik idr., 2016). Na pobudo univerz se vzpostavljajo t. i. »štipendije zavetišča«, ki nasprotujejo neoliberalnim mejnim praksam, ki zadevajo univerze, in

strukturnemu izključevanju prisilnih migrantov iz visokega šolstva (Murray, 2022). Priča smo nastajanju novih ljudskih neodvisnih in hibridnih sindikatov, družbenih gibanj in drugih oblik (samo)organiziranja, ki se osredotočajo na medsebojno učenje in gradnjo »skupnosti boja«, ki jo soorganizirajo migranti, drugi ogroženi delavci in družbene skupine (Hansen in Zechner, 2017; Però, 2020; Samaluk, 2020). Vendar pa še vedno ne vemo veliko o novonastajajočih in na migracijo osredotočenih prostorih radikalnega izobraževanja odraslih, ki so protistrup neoliberalnim projektom in ponovnemu vzponu desničarskih gibanj.

Ta posebna številka revije se ukvarja prav s tem področjem in sprašuje, kdo lahko oblikuje in artikulira odgovor, s kakšnim problemom se soočamo, čigavi glasovi so slišani, pod kakšnimi pogoji in o katerih temah. Kako lahko ponovno uzgodovimo in politiziramo migracije in begunstvo ter jih osvobodimo prisilnega jopiča ekonomskega in etnonacionalističnega diskurza? Katere metode, sredstva in prostori so nam na voljo za radikalno izobraževanje odraslih danes? Kako lahko današnje radikalno izobraževanje odraslih okrepi obstoječe in ustvari nove solidarnosti, kako se lahko upremo kriminalizaciji solidarnosti, pridobimo nove zaveznike in zagotovimo več prostora za razvoj solidarnosti v prihodnje? In končno, v tej številki se sprašujemo, kako lahko presežemo metodološki nacionalizem, individualizem in zgodovinsko izgubo spomina, ki so prisotni v neoliberalnih opisih migracije.

PRISPEVKI TEMATSKE ŠTEVILKE

Prispevki v tematski številki raziskujejo sodobni pomen temeljev radikalnega izobraževanja odraslih ter obstoječe in nastajajoče prostore in iniciative radikalnega izobraževanja odraslih, ki kritično proučujejo in razkrivajo učinke neoliberalizacije in z njo povezanih neenakih režimov mobilnosti, z izpodbijanjem statusa quo pa izboljšujejo položaj migrantov, migrantiziranih (ang. *migrantised*) in pomanjšinjenih (ang. *minoritized*) družbenih skupin.

V prvem prispevku Tomaž Grušovnik razpravlja o pomenu Freirejevega dela za teoretične temelje radikalnega izobraževanja odraslih za sodobni čas. V eseju zapiše, da pomen brazilskega šolnika leži v njegovem teoretičnem in praktičnem povezovanju marksizma in eksistencializma. Freirejevi marksistični temelji se osredotočajo na strukturno izkoriščanje, tega pa lahko premagajo le *zatirani sami*, opolnomočeni v pedagoškem procesu. Na drugi strani pa eksistencializem Freirejevi pedagoški podlagi daje človeški obraz in globino, saj jo povezuje s človekovim aktivnim samouresničevanjem. Ti temelji tudi dandanes ostajajo relevantni. Nekatere njihove elemente navidez vsebuje tudi novi etos globalnega neoliberalnega kapitalizma, ki v imenu svobode in samouresničevanja posameznika v resnici pogloblja neenakosti in ogroženost. Grušovnik tako zagovarja stališče, da se postindustrijske družbe, za katere sta značilna hiperpotrošništvo in njegov negativni vpliv na okolje, soočajo z izzivom *pedagogike zatiralcev*, saj so ti veliko manj motivirani za kritično pedagogiko ali celo kritično razmišljanje o svojem privilegiranem življenjskem slogu. Kot pravi Grušovnik, Freirejeva *Pedagogika zatiranih* ponuja tudi odgovore na vprašanja o ozaveščanju zatiralcev, saj je osvoboditev potrebna na obeh straneh. Freire

nas uči, da je to osvobajanje možno le prek perspektive zatiranih. Z drugimi besedami, svobodo zatiralcev lahko dosežemo le tako, da beremo, vidimo in poslušamo zgodbe o izkušnjah zatiranih. Kako razviti te temelje v sodobnem globalnem in neoliberaliziranem svetu, pa je naloga za sodobno kritično pedagogiko in radikalno izobraževanje odraslih, o čemer razpravljajo avtorji drugih prispevkov v tej številki revije.

Špela Drnovšek Zorko v recenziji knjige *Tukaj smo/We Are Here* (2021) poudari vlogo, ki jo imajo zatirane skupine pri ozaveščanju širše skupnosti. Knjiga je nastala izpod peresa majhne skupnosti ljudi, ki živijo s Sloveniji, večinoma gre za begunce iz Sirije, Afganistana, Irana, Alžirije, Eritreje in Palestine, in v samo središče postavi glasove beguncev, ki pripovedujejo o osebnih izkušnjah z rasizmom, izključevanjem in bojem za priznavanje. Drnovšek Zorkova razlaga, da je izjava navzočnosti, prisotnosti, ki jo v sebi nosi že sam naslov, »tukaj smo«, s pomenom nabita trditev, kategorična zavrnitev izbrisa ter poziv k videnju in poimenovanju političnega nasilja, kar je prisotno tudi v drugih zgodovinah aktivizma. Hkrati pa je izjava tudi v skladu z bistvenimi idejami radikalnega izobraževanja odraslih, ki zavračajo marginalizacijo zatiranih skupin in slednje postavljajo spet nazaj v središče družbe kot zgodovinske akterje sprememb, ki lahko spremenijo družbo, ki jih zatira (Freire, 2005). S tem ko avtorji knjige vzpostavijo podobnosti med težavami, s katerimi se srečujejo, ter s težavami drugih ogroženih skupin v slovenski družbi, se angažiranost knjige približa možnosti solidarnosti, ki prehaja meje specifičnega statusa. Izhajajoč iz tradicije radikalnega izobraževanja odraslih, knjiga za osnovni pogoj solidarnosti postavlja kritično ozaveščenost o strukturnih neenakostih (Freire, 2005) in je namenjena tako beguncem, ki so pogosto osamljeni in izolirani, kot Slovencem, ki se večinoma ne zavedajo kompleksnih težav, s katerimi se soočajo migranti.

Barbara Samaluk in Katja Lihtenvalner nato obravnavata problematiko izbrisanih in posledice nezakonitega izbrisa 25.671 ljudi (od tega 5.610 otrok) iz slovenskega registra stalnega prebivalstva. Do izbrisa, ki so ga slovenske oblasti izvršile leta 1992, je brez obvestila ali opozorila prišlo v času razpadanja Jugoslavije in kmalu po tem, ko je Slovenija postala neodvisna država. Tudi 30 let kasneje pravice izbrisanim še niso bile povsem povrnjene, delno tudi zato, ker je sistemsko dejanje izbrisa dolgo časa ostalo nevidno, glasovi atomiziranih izbrisanih pa so bili utišani. Na podlagi širšega razumevanja integracije kot večsmerne procesa, ki je povezan z družbeno kohezijo, prispevek analizira, kaj se zgodi, ko je skupina ljudi nenadoma postavljena kot patologija, kot obstranci v družbi (Freire, 2005), izbrisani in posledično izključeni iz solidarnostnega kompromisa socialne države, v kateri so v preteklosti sodelovali kot delavci in prebivalci. Samalukova in Lihtenvalnerjeva uporabita analizo sekundarnega gradiva, da opredelita posledice izbrisa, odziv širše skupnosti in boj izbrisanih. Raziskovalki se tako eksplicitno postavita v vlogo učečih se, ki jih učijo izbrisani. Članek ugotavlja, da je etnonacionalistično dejanje nenapovedanega izbrisa točno določene skupine ljudi – tistih, ki so prihajali iz drugih jugoslovanskih republik – povzročilo njihovo nenadno izključitev iz zgodovine skupnosti ter njenega solidarnostnega kompromisa. Pomenilo je, da so izbrisani v formalnem smislu prenehali obstajati in tako nenadoma izgubili pravico do prebivanja, dela, zdravstvene in

socialne varnosti, izobraževanja in celo pravico do dostojnega pogreba, brez možnosti pritožbe. Izbrisani so bili opredeljeni kot patologija znotraj novonastale slovenske države, kar je sprožilo tako podaljšan nadzor kot prikrito solidarnost članov širše skupnosti. Soočali so se z novimi notranjimi mejami, ki jih nista vzpostavljali le policija in lokalna oblast, ampak tudi nekateri sosede. Na drugi strani pa so izbrisani doživljali tudi skrito solidarnost tistih, ki niso hoteli sodelovati v tej diskriminatorni praksi in so tiho pomagali izbrisanim. Ker je bil izbris izvršen naskrivaj, so bili izbrisani prestrašeni in še bolj izolirani, zaradi česar dolgo časa niso razumeli systemske narave izbrisa. Omenjen je primer dveh prijateljev, ki sta drug drugemu šele po osmih letih razkrila, da sta v enaki situaciji. Zaradi skrivnostnosti in izolacije se je skupnost boja razvila relativno pozno, po treh desetletjih pa še vedno zahteva ponovno vzpostavitev odvzetih pravic in ohranja spomin na to temno in še vedno trajajočo zgodbo. Prav to izraža tudi citat iz naslova članka, namreč željo, da bi zgodba o izbrisu prišla tudi v učbenike.

Kako lahko kritična pedagogika vstopa v izobraževalne ustanove in vodi otroke, učence, študente in odrasle na poti h kritičnemu razmišljanju, je osrednja tema *Esejev iz kritične pedagogike* Marka Štepiharja. V recenziji *Esejev* Mojca Lukan izpostavi pomen knjige o praksah poučevanja, ki vidijo kritično mišljenje kot formativni temelj, postavljen ob razmišljanje o skupnem dobrem in o tem, kako ustvariti bolj enakopravno družbo v neoliberalnih časih. To je poglavitno sporočilo vseh treh tematskih sklopov. Avtor in učitelj razpravlja o kritični pedagogiki, kritičnem mišljenju v šolah, demokraciji, svobodi in solidarnosti; pri tem uporablja sodobne primere, na primer družbeni odnos do beguncev. Priporoča tudi kritično uporabo filmov pri poučevanju in podaja primere za tovrsten pouk, poleg tega pa razpravlja tudi o čuječnosti, ki jo razume kot razvoj empatije in skrbi za skupnost, to pa je treba spodbujati prek vključevanja v družbo.

Sledi intervju Sare Kunz, v katerem politični esejist Sinthujan Varatharajah razpravlja o svojem delu prek družbenega omrežja Instagram. Varatharajah se kritično ukvarja s politikami migracije, gibanja in azila v Nemčiji. Družbeni mediji so pogosto videni kot krivci za vedno večji narcistični individualizem ter hromljenje kolektivnega boja in političnega udejstvovanja. V nasprotju s tem pa Varatharajah uporablja Instagram kot orodje, s katerim lahko nagovori pogosto zanemarjeno ali marginalizirano občinstvo in ga pritegne v kritični dialog. Intervju obravnava tudi metodologijo rabe te spletne platforme in njen potencial kot prostora za radikalno izobraževanje odraslih. Kunz in Varatharajah se pogovarjata tudi o dveh nedavnih intervencijah v povezavi z migracijo in debatami o integraciji v Nemčiji. V februarju 2021 sta v posnetku Instagram Live Varatharajah in umetnik Moshtari Hilal predlagala rabo izraza »Menschen mit Nazihintergrund« (ljudje z nacističnim ozadjem) kot odziv na izraz »Menschen mit Migrationshintergrund« (ljudje z migrantskim ozadjem). Kontrast med frazama ne le da izpostavi in problematizira običajno neoznačeno večinsko prebivalstvo v debatah o integraciji, ampak obrača pozornost tudi na ključni družbeni problem, ki ga je treba obravnavati – to je prenos finančnega in materialnega nacističnega kapitala v Nemčiji, ki je še vedno v teku. Drugi Instagram Live pogovor (Varatharajah in Hilal, 2022) se kritično posveča naraščajoči rabi angleščine v

Berlinu, kar je povezano s prisotnostjo angleško govorečih stanovalcev, ki se pogosto samoopredelijo kot »expats« (expatriats, izseljenci). V pogovoru Varatharajah in Hilal analizirata izključevalni učinek, ki ga ima način rabe angleškega jezika tako na družbeni kot materialni ravni; govorita tudi o sistemskih dvojnih merilih, na katera napeljujejo raba angleščine v državi, kjer je veliko govora o migrantih, ki se »premalo vključujejo«, in širša neoliberalna mestna politika in gentrifikacija (ang. *gentrification*), v okviru česar tudi prihaja do teh jezikovnih sprememb.

Tudi Katja Lihtenvalner se v svojem prispevku ukvarja z novimi prostori radikalnega izobraževanja odraslih. Gre za ljudski stanovanjski projekt skvotersko naseljenega hotela City Plaza Hotel v Atenah, ki je deloval od leta 2016 do 2019, torej v času velike krize evropske migracijske politike. Lihtenvalnerjeva se osredotoča na procese radikalnega izobraževanja odraslih, ki so bili organizirani v sklopu tega projekta in katerih cilj sta bila opolnomočenje in družbena vključenost ljudi, ki iščejo pribežališče ali azil. Na podlagi participatornega opazovanja in poglobljenih intervjujev s stanovalci, ki vključujejo novoprispele migrante in lokalne aktiviste, članek pokaže, da je bil projekt City Plaza Hotel vzpostavljen kot projekt protihegemonске skupnosti, ki je pod vprašaj postavila družbeno izključevanje in revščino novoprispele populacije migrantov. Kot projekt skupnosti je nastal znotraj sovražnega lokalnega okolja, za katerega je bilo značilno rasistično nasilje do migrantskih skupnosti. Eden od izrecnih ciljev projekta je bil izkoreniniti to nasilje, se upreti hegemonskim diskurzom in praksam ter ponuditi alternativo krizni situaciji, ki sta jo ustvarili evropska in grška migrantska politika. City Plaza Hotel je tako postal dom 350 stanovalcem različnih kulturnih in jezikovnih okolij ter ustvaril skupnost, temelječo na (nad)nacionalni solidarnosti, sodelovalnem vključevanju in kolektivnem učenju. Skupnost, ki je nastala na podlagi projekta City Plaza Hotel, je vzpostavila demokratične in vključujoče načine upravljanja, ki so v hegemonskih politikah neoliberalizma odsotne. Z dialoškimi pristopi radikalnega izobraževanja odraslih je skupnost opolnomočila novoprispele člane, jim ponudila priložnost družbene vključenosti in ozaveščala splošno javnost o novonastali skupnosti. Slednje je dosegala z odprto in inovativno uporabo medijev, javnih izobraževalnih dogodkov in sodelovanja na protestih.

Prispevek Hane Radilovič in Boruta Brezarja obravnava boj za pravice tujih študentov na slovenskih univerzah. Avtorja sta se v dogajanje vključila prek Gibanja za dostojno delo in socialno družbo, ki se bori proti naraščajoči prekarnosti, ter tako z metodo participatornega akcijskega raziskovanja obravnavata razmere, s katerimi se srečujejo tuji študenti v Sloveniji, in specifične kampanje solidarnosti, ki želijo te razmere izboljšati. Njune prakse radikalnega izobraževanja odraslih združujejo razredni boj in večplastnost identitet v upor neoliberalnim in etnonacionalističnim napadom na delavske in socialne pravice ter pravice migrantov, ki vključujejo tudi tuje študente v Sloveniji. Članek pokaže, kako Gibanje za dostojno delo in socialno družbo, ki je tudi mednarodno usmerjena organizacija, omogoča medsebojno učenje, na podlagi katerega se je razvijalo tudi kritično razmišljanje o specifični situaciji tujih študentov. Razmere zanje so se začele slabšati leta 2012, ko jim je bila na podlagi varčevalnih ukrepov odvzeta možnost pridobivanja državnih štipendij,

leta 2021 pa je desničarska vlada poostrila pogoje za pridobitev študentskega vizuma in omejila vpisna mesta za tuje študente na fakultetah za medicino. Razvilo se je solidarnostno gibanje, ki je sodelovalo s tujimi študenti in drugimi aktivisti ter organizatorji pri protestih, komuniciranju z mediji, prek katerega so ozaveščali javnost in pritiskali na pristojne organe. Posledično so bili na medicinske fakultete sprejeti vsi tuji študenti, ponovno pa veljajo tudi prejšnja pravila za pridobitev vizuma.

V naslednjem prispevku Gorazd Kovačič analizira okoliščine in razloge za stavko na slovenskih univerzah, do katere je prišlo 9. marca 2022 in ki se v širšem kontekstu navezuje tudi na neoliberalen pritisk, ki je sledil krizi, spodbudil pa je tudi boj za pravice tujih študentov, ki ga v svojem prispevku obravnava Radilovičeva in Brezar. Na podlagi osebne vpletenosti in rabe (ne)objavljenih internih sindikalnih gradiv in dokumentov ključnih nosilcev socialnega dialoga v javnem sektorju Kovačič analizira politike ključnih nosilcev, njihova medsebojna razmerja in razloge za stavko. Ugotavlja, da je povod za stavko sledil logiki rivalstva med sindikati javnega sektorja v času zaostritve socialnega dialoga med sindikati in vlado. Kljub temu so se stavkovne zahteve nanašale na notranje cilje ustanov visokega šolstva. Stavka je tako naslovlila nakopičene posledice šibkega finančnega stanja ustanov visokega šolstva, neenake razmere za delo, nizke plače nekaterih skupin zaposlenih ter neupoštevanje specifičnih načinov dela in potreb zaposlenih v visokem šolstvu v okviru veljavne kolektivne pogodbe. Poglavitna cilja stavke sta bila v kolektivni pogodbi zagotoviti boljše delovne pogoje v povezavi s pedagoškimi normativi, sobotnim letom, raziskovalnimi sredstvi in delom na daljavo ter dvig plač nekaterih skupin zaposlenih na raven, ki je primerljiva z drugimi dejavnostmi v javnem sektorju. Prispevek omogoča dober vpogled v problematiko, s katero se soočajo različni delavci v slovenskem visokem šolstvu, in poudari pomen sindikalnega organiziranja v njem.

Zadnji prispevek tokratne številke obravnava učiteljsko izkušnjo v programih integracije priseljencev, temelječih na modelu integracije, ki upošteva »bančni« model izobraževanja (Freire, 2005; Samaluk, 2020). Avtorica prispevka je Jana Lovrec Srša, izkušena predavateljica slovenskega jezika v programu Začetna integracija priseljencev. Obravnava jezikovne ovire, s katerimi se soočajo novi priseljenci iz Bosne in Hercegovine ter Srbije pri učenju slovenščine, ter poda uporabne primere in metode, ki jih uporablja pri poučevanju slovenskega jezika pri teh skupinah. Njene izkušnje so lahko dobra podlaga za delo drugih učiteljev, prostovoljcev ali aktivistov, ki pomagajo drugim pri učenju slovenskega jezika.

Barbara Samaluk in Sarah Kunz

LITERATURA IN VIRI

- Adamson, F. in Tsourapas, G. (2020). The migration state in the Global South: Nationalizing, developmental, and neoliberal models of migration management. *International Migration Review*, 54(3), 853–882. <https://doi.org/10.1177/0197918319879057>
- Anderson, B. (2013). *Us and them? The dangerous politics of immigration control*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199691593.001.0001>
- Baptiste, I. (2001). Educating lone wolves: Pedagogical implications of human capital theory. *Adult Education Quarterly*, 51(3), 184–201. <https://doi.org/10.1177/074171360105100302>
- Christoph, W. in Kron, S. (ur.). (2019). *Solidarity cities in Europe: Charity or pathways to citizenship: A new urban policy approach*. Rosa Luxemburg Stiftung. https://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/sonst_publicationen/Broschur_SolidarischeStaedte_engl_web.pdf
- Curthoys, A. in Lake, M. (ur.). (2006). *Connected worlds: History in transnational perspective*. Australian National University Press. <http://doi.org/10.22459/CW.03.2006>
- de Haas, H., Castles, S. in Miller, M. J. (2020). *The age of migration*. Guilford Press.
- de Haas, H., Natter, K. in Vezzoli, S. (2018). Growing restrictiveness or changing selection? The nature and evolution of migration policies. *International Migration Review*, 52(2), 324–367. <https://doi.org/10.1111/imre.12288>
- Findlay, A., McCollum, D., Shubin, S., Apsite, E. in Krisjane, Z. (2013). The role of recruitment agencies in imagining and producing the ‘good’ migrant. *Social & Cultural Geography*, 14(2), 145–167. <https://doi.org/10.1080/14649365.2012.737008>
- Freire, P. (2005). *Pedagogy of the Oppressed* (30th anniversary ed.). Continuum.
- Glick Schiller, N. in Salazar, N. B. (2013). Regimes of mobility across the globe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(2), 183–200. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.723253>
- Gramsci, A. (1992). *Selections from the prison notebooks* (izvirnik objavljen 1971). International publishers.
- Grayson, J. (2014). Migration and adult education: Social movement learning and resistance in the UK. *European journal for Research on the Education and Learning of Adults*, 5(2), 177–194. <https://doi.org/10.3384/rela.2000-7426.rela9050>
- Hansen, B. R. in Zechner, M. (2017). Intersecting mobilities: Declassing and migration from the viewpoint of organising within and against precarity. *Movements*, 3(1), 109–126.
- Hardoon, D. (2017). *An Economy for the 99%* [Oxfam briefing paper]. Oxfam.
- Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press.
- Holst, J. D. (2018). From radical adult education to social movement learning. V M. Milana, S. Webb, J. Holford, R. Waller in P. Jarvis (ur.), *The Palgrave international handbook on adult and lifelong education and learning* (str. 75–92). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/978-1-137-55783-4_5
- Hooks, B. (2013). *Teaching community: A pedagogy of hope*. Routledge.
- Kump, S. (2004). Radikalno izobraževanje odraslih: Integralni del procesa družbenih sprememb. *Andragoška spoznanja*, 10(1), 8–24. <https://doi.org/10.4312/as.10.1.8-24>
- Kump, S. (2012). Družbena gibanja – prostori radikalnega izobraževanja odraslih. *Sodobna pedagogika*, 63(3), 18–38.
- Kunz, S. (2020). A business empire and its migrants: Royal Dutch Shell and the management of racial capitalism. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 45(2), 377–391. <https://doi.org/10.1111/tran.12366>
- Lake, M. in Reynolds, H. (2008). *Drawing the global colour line: White men’s countries and the international challenge of racial equality*. Cambridge University Press.

- Lindquist, J., Xiang, B. in Yeoh, B. S. (2012). Opening the black box of migration: Brokers, the organization of transnational mobility and the changing political economy in Asia. *Pacific Affairs*, 85(1), 7–19. <https://doi.org/10.5509/20128517>
- Macrine, S., McLaren, P. in Hill, D. (ur.). (2009). *Revolutionizing pedagogy: Education for social justice within and beyond global neo-liberalism*. Springer. <https://doi.org/10.1057/9780230104709>
- Mau, S., Gülzau, F., Laube, L. in Zaun, N. (2015). The global mobility divide: How visa policies have evolved over time. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41(8), 1192–1213. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2015.1005007>
- McKeown, A. (2004). Global Migration, 1846–1940. *Journal of World History*, 15(2), 155–89. <https://doi.org/10.1353/jwh.2004.0026>
- McLaren, P. (2020). The future of critical pedagogy. *Educational Philosophy and Theory*, 52(12), 1243–1248. <https://doi.org/10.1080/00131857.2019.1686963>
- McLaren, P. (19. 9. 2021). Paulo Freire at 100. *Tribune Magazine*. <https://bit.ly/3Qy8Ulu>
- Moir, S. in Crowther, J. (2014). Learning for employability? Ideas to reassert a critical education practice in communities. *Cuestiones Pedagógicas*, 23, 43–64.
- Mongia, R. (2018). *Indian migration and empire: A colonial genealogy of the modern state*. Duke University Press.
- Morrell, E. (2015). *Critical literacy and urban youth: Pedagogies of access, dissent, and liberation*. Routledge.
- Murray, R. (2022). UK university initiatives supporting forced migrants: Acts of resistance or the reproduction of structural inequalities? *Migration and Society*, 5(1), 99–114. <https://doi.org/10.3167/arms.2022.050109>
- Neumayer, E. (2006). Unequal access to foreign spaces: How states use visa restrictions to regulate mobility in a globalized world. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 31(1), 72–84. <https://doi.org/10.2139/ssrn.695122>
- Nghi Ha, K. (2010). Integration as colonial pedagogy of postcolonial immigrants and people of colour: A German case study. V E. G. Rodriguez, M. Boatca in S. Costa (ur.), *Decolonizing European Sociology* (str. 161–178). Ashgate.
- Peck, J. (2010). *Constructions of neoliberal reason*. Oxford University Press.
- Però, D. (2020). Indie unions, organizing and labour renewal: Learning from precarious migrant workers. *Work, Employment and Society*, 34(5), 900–918. <https://doi.org/10.1177/0950017019885075>
- Pistotnik, S., Lipovec Čebren, U. in Kozinc, N. (2016). »Ta prostor je postal naš, skupen prostor. To je zame cilj Fronte.«: Intervju z aktivistkama in aktivistom Protirasistične fronte brez meja. *Časopis za kritiko znanosti*, 44(264), 99–118. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-FSN01PGG>
- Robinson, C. J. (2000). *Black marxism: The making of the black radical tradition* (izvvirnik objavljen 1983). University of North Carolina Press.
- Samaddar, R. (2020). *The postcolonial age of migration*. Routledge.
- Samaluk, B. (2014). Racialised “price-tag”: Commodification of migrant workers on transnational employment agencies' websites. V M. Pajnik in F. Anthias (ur.), *Work and the challenges of belonging: Migrants in globalizing economies* (str. 154–177). Cambridge Scholars Publishing.
- Samaluk, B. (2016). Migration, consumption and work: A postcolonial perspective on post-socialist migration to the UK. *Ephemera*, 16(3), 95–118.
- Samaluk, B. (2020). Integration as a multi-way process: A case study of innovative migrant integration projects in Slovenia. *Andragoška spoznanja*, 26(3), 103–120. <https://doi.org/10.4312/as.26.3.103-120>
- Samaluk, B. (2021). Precarious education-to-work transitions: Entering welfare professions under a work-farist regime. *Work, employment and society*, 35(1), 137–156. <https://doi.org/10.1177/0950017020931335>

- Sassen, S. (2015). *Losing control? Sovereignty in an age of globalisation*. Columbia University Press.
- Shachar, A. (2016). Selecting by merit: The brave new world of stratified mobility. V S. Fine in L. Ypi (ur.), *Migration in Political Theory: The Ethics of Movement and Mobility* (str. 175–201). Oxford University Press.
- Shenk, T. (2. 4. 2015). What exactly is neoliberalism? [Timothy Shenk interview with Wendy Brown]. *Dissent Magazine*. <https://www.dissentmagazine.org/blog/booked-3-what-exactly-is-neoliberalism-wendy-brown-undoing-the-demos>
- Smith, L. H. (2019). Epistemic decoloniality as a pedagogical movement: A turn to anticolonial theorists such as Fanon, Biko and Freire. V T. Kleibl, R. Lutz., N. Noyoo, B. Bunk, A. Dittmann in B. Seepamore (ur.), *The Routledge handbook of postcolonial social work* (str. 113–126). Routledge.
- Somers, M. R. (2008). *Genealogies of citizenship: Markets, statelessness & the right to have rights*. Cambridge University Press.
- Stenning, A., Smith, A., Rochovská, A. in Świątek, D. (2010). *Domesticating neoliberalism: Spaces of economic practice and social reproduction in post-socialist cities*. Wiley-Blackwell.
- Štempihar, M. (2020). *Eseji iz kritične pedagogike: O solidarnosti in skrbi za obče dobro v neoliberalnem svetu*. Sophia.
- van den Broek, D., Harvey, W. in Groutsis, D. (2016). Commercial migration intermediaries and the segmentation of skilled migrant employment. *Work, employment and society*, 30(3), 523–534. <https://doi.org/10.1177/0950017015594969>
- Varatharajah, S. in Hilal, M. (2022). *English in Berlin: Exclusions in a cosmopolitan society*. Wirklichkeitsbooks.